

LIMITELE MORALE ALE SABOTAJULUI – RĂZBOIUL DIN UCRAINA –

Locotenent Vlad-Andrei SKOWRONSKI

*Ministerul Apărării Naționale
DOI: 10.55535/GMR.2025.1.03*

The war that began in February 2022 with the invasion of the Russian Federation in Ukraine currently presents all the characteristics specific to total war. This fact reveals Russia's commitment to conduct a war of attrition, atypical for the 21st century, in order to achieve strategic objectives at any cost. In this context, an upward trend has been noted in the frequency of the use of sabotage actions by both states, through which the enemy's defence capacity is attempted to be damaged through kinetic, punctual actions. New technologies have been integrated into old doctrines regarding sabotage, and the results have been remarkable for making military operations more efficient.

Sabotage fits perfectly into the military activities specific to the grey area, where the boundary between morality and immorality is very sensitive, and for this reason, a comparative analysis of the most representative sabotage activities identified in the conflict in Ukraine is required. Following the analysis, different degrees of morality are attributed to sabotage missions, which are positioned hierarchically, depending on the principledness and military necessity.

Keywords: sabotage; morality; ethics; collateral damage; Ukraine;

SABOTAJUL – DE LA SIMPLU LA COMPLEX: NOȚIUNI INTRODUCTIVE

Sabotajul este și va continua să reprezinte un instrument important pentru conflictele militare, principalul avantaj al utilizării acestuia fiind eficiența. Ucraina a demonstrat că asimetria de pe câmpul de luptă contemporan poate fi compensată prin utilizarea sabotajului și a grupărilor de rezistență. Frecvența din ce în ce mai crescută a acțiunilor de sabotaj reafirmă ipoteza conform căreia vechile doctrine militare nu sunt abandonate, ci doar adaptate la mediul operațional actual.

Sabotajul este definit ca „*activitatea executată cu intenția de a afecta, interfera sau obstrucționa capacitatea națională de apărare a unui stat, prin distrugerea intenționată a oricărui material, spațiu sau facilitate ce contribuie la sistemul național de apărare, inclusiv resursa umană.*” (ATP 3-05.1, 2021, p. C-19, trad. aut.).

Activitățile de sabotaj se împart în două mari categorii, în funcție de complexitatea misiunii – simplu și strategic/general. Dacă sabotajul simplu nu presupune pregătire de specialitate avansată și nu necesită materiale sau echipamente speciale, cel de tip strategic necesită o planificare amplă și o bază materială specifică pentru atingerea unui rezultat optim.

Principalul avantaj al acestui tip de misiune constă în impactul generat la nivel strategic, prin utilizarea minimă a resurselor umane și a materialelor. La polul opus, dezavantajele includ riscurile ca sabotorul să fie capturat ca urmare a modului clandestin de operare de pe teritoriul inamic. Pe lângă acestea, ambiguitatea sabotajului poate fi exploatată de opinia publică, iar sabotorii pot fi acuzați de perfidie sau imoralitate.

Este important ca atât factorii de decizie, cât și elementele de la nivel tactic să respecte precizările referitoare la legile conflictului armat și să reducă la minim daunele colaterale. Pe timpul unui conflict armat, sabotajul se încadrează în limitele moralității dacă persoanele implicate în executarea acestor misiuni își asumă responsabilitatea

Pe timpul unui conflict armat, sabotajul se încadrează în limitele moralității dacă persoanele implicate în executarea acestor misiuni își asumă responsabilitatea pentru acțiunile lor și conștientizează că implicarea în sabotaj include pierderea drepturilor specifice combatanților. Sabotorii se supun unui regim special, nu au aceleași drepturi ca prizonierii de război și pot fi sancționați de statul pe teritoriul cărora își desfășoară activitatea, în conformitate cu legislația acestuia.

Sabotajul simplu este utilizat pentru a genera o presiune de mică amplitudine, însă constantă, asupra autorităților statului, în vederea creșterii moralului trupelor proprii, dar și pentru antrenarea sabotorilor („confidence targets”) în vederea executării unor misiuni mai complexe.

pentru acțiunile lor și conștientizează că implicarea în sabotaj include pierderea drepturilor specifice combatanților. Sabotorii se supun unui regim special, nu au aceleași drepturi ca prizonierii de război și pot fi sancționați de statul pe teritoriul cărora își desfășoară activitatea, în conformitate cu legislația acestuia (FM 6-27/MCTP 11-10C, 2019, pp. 1-15 - 1-18). Totuși, sabotorii trebuie tratați cu demnitate și au dreptul la un proces just, „(...) astfel de persoane trebuie tratate în mod uman și, în cazul unui proces, nu trebuie să fie private de dreptul la un proces echitabil și regulat”. (Ib., p. 5-3, trad. aut.).

❖ **Sabotajul simplu** este utilizat pentru a genera o presiune de mică amplitudine, însă constantă, asupra autorităților statului, în vederea creșterii moralului trupelor proprii, dar și pentru antrenarea sabotorilor („confidence targets”) în vederea executării unor misiuni mai complexe. Este important de menționat că aceste activități sunt subtile și de mică amploare, în așa fel încât să nu declanșeze reacții coercitive din partea autorităților. Câteva dintre exemple includ perforarea cauciucurilor autoturismelor, inițierea unor incendii sau scurtcircuitarea sistemelor electrice.

Un avantaj al utilizării acestei strategii constă, în primul rând, în plasarea activităților de sabotaj în zona gri, când este dificil sau chiar imposibil să se realizeze o distincție clară între pace și război. Acțiunile unitare ale unui număr semnificativ de civili pot fi interpretate ca gest de protest față de autoritățile statului, fenomen ce nu poate fi sancționat în masă decât în momentul depășirii semnificative a pragului de violență.

În al doilea rând, acest mod de operare este specific conflictelor de generația a V-a (5GW), în cadrul cărora agresorul nu poate fi identificat sau, mai mult, nu există nici suspiciuni referitoare la un posibil atac orchestrat din exterior (Neculcea, 2021, p. 316).

O abordare inovativă a modului în care sabotajul a fost adaptat la mediul operațional actual este relatată de Richterova et al. (2024). Autorii propun spre analiză modul în care serviciile de informații au integrat noile tehnologii în vederea recrutării agenților, minimizând atât cheltuielile, cât și riscurile de atribuire a actelor de sabotaj sau culegere de informații unor actori de tip statal. În acest sens, noile abordări ale serviciilor de informații s-au conformat trendului din ce în ce mai popular în rândul angajatorilor, acela de „gig-economy”.

Fenomenul specific pieței libere este larg răspândit în mediul online și oferă posibilitatea atât angajatorilor, cât și persoanelor private să beneficieze sau să ofere servicii contra cost (Ib., pp. 14-15).

În acest context, considerăm că este necesar să se analizeze care sunt consecințele morale ale acestei abordări și încercarea de a răspunde întrebării: *Cum este tratat un sabotor care nu este conștient că execută misiuni de sabotaj?* Situațiile de acest gen par să fie din ce în ce mai frecvente în mediul operațional actual, motivul principal fiind evoluția accelerată a tehnologiei, care permite recrutarea unor sabotori din mediul online. Astfel, serviciile de informații pot desfășura acțiuni de recrutare de la distanță, prin intermediul internetului, fără să își expună personalul la riscurile infiltrării pe teritoriul inamic: „Dovezile disponibile sugerează că Moscova și-a extins recrutarea de agenți-sabotori online pentru a depăși suspjecții obișnuite.” (Ib., p. 14). Deopotrivă, acest mod de operare a scăzut semnificativ costurile aferente acțiunilor de sabotaj prin manipularea aparențelor și dirijarea unor persoane să execute acțiuni specifice sabotajului, fără ca acestea să fie conștiente de gravitatea acțiunilor pe care le întreprind.

Manipularea aparențelor de către serviciile de informații pentru a recruta și a implica civili în executarea misiunilor cu grad ridicat de risc, precum spionajul sau sabotajul, constituie o abatere gravă de la normele morale. Cu toate acestea, în istoria recentă au fost identificate astfel de situații ce au avut ca scop reducerea riscurilor de expunere a personalului militar.

În cadrul războiului din Ucraina, ambele state se acuză reciproc de perfidie, ca urmare a implicării tinerilor în acte de sabotaj. Conform informațiilor din spațiul public, tinerii sunt manipulați, prin intermediul unor jocuri online și al aplicațiilor de mesagerie, să incendieze și să fotografieze elemente de infrastructură critică (stații electrice) și tehnică militară ce contribuie la efortul de război (Infosecurity Magazine, 2024).

Ca urmare a unui proces de manipulare din partea unor profesioniști din domeniul militar, tinerii comit sabotaj cu sau fără discernământ, iar ulterior sunt condamnați la închisoare pentru faptele lor.

O formă ușor diferită a sabotajului simplu este reprezentată de lipsa de cooperare a cetățenilor cu autoritățile statului, omisiunea aparent accidentală a unor sarcini, introducerea eronată a datelor în procesul

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Manipularea aparențelor de către serviciile de informații pentru a recruta și a implica civili în executarea misiunilor cu grad ridicat de risc, precum spionajul sau sabotajul, constituie o abatere gravă de la normele morale.

Sabotajul poate avea un puternic efect subversiv, cu rezultate impresionante și asupra mediului politic. Cu toate acestea, ținând cont că rebeliunea Wagner a fost declanșată de nevoile logistice de pe front și nu de o intenție clară a acestora de a afecta capacitatea de apărare a Federației Ruse, se poate afirma că acest caz nu reprezintă o misiune de sabotaj în adevăratul sens al cuvântului decât dacă a fost premeditată.

de redactare al documentelor sau întârzierea livrării unor produse sau a unor servicii (ATP 3-05.1, 2013, pp. 3-7).

O formă avansată a lipsei de colaborare, care are și un puternic efect subversiv, se materializează printr-o formă de rezistență activă a populației (rebeliune) (FM 3-24 MCWP 3-33.5, 2014, p. 5-1), ce necesită o formă de coordonare și planificare la nivel central. Astfel, rebeliunea armată a angajaților companiei paramilitare Wagner din iunie 2023 este cel mai concludent exemplu pentru o astfel de situație. Motivând lipsa muniției și a condițiilor de pe frontul din Ucraina, liderul Wagner i-a mobilizat pe membrii formațiunii să participe la o formă de grevă spontană, prin intermediul căreia au sfidat autoritățile statului și au inițiat un marș către Moscova, cu scopul de a negocia de pe poziții de forță cu factorii de decizie (ABC News, 2023). Protestul a generat haos pe frontul din Ucraina, având un impact negativ asupra moralului trupelor ruse, respectiv un impact pozitiv asupra moralului trupelor ucrainene.

Asemenea situații se pot transforma foarte ușor în ciocniri violente dintre masele de oameni și forțele de ordine, iar mediul politic este constrâns să se implice într-o formă de dialog cu liderii rebeliunii sau să caute metode pașnice de rezolvare a problemei, ca tensiunile să nu escaladeze.

În aceste condiții, participanții la o mișcare de o asemenea anvergură (25.000 de militari)¹ nu pot fi trași la răspundere individual, mai ales în contextul în care Federația Rusă instituise starea de război și avea nevoie ca militarii să se întoarcă pe front. Rebeliunea contractorilor a constituit un act de dezertare, cu efecte catastrofale pentru frontul din Ucraina și pentru eforturile statului de gestionare a războiului.

Acest exemplu relevă că sabotajul poate avea un puternic efect subversiv, cu rezultate impresionante și asupra mediului politic. Cu toate acestea, ținând cont că rebeliunea Wagner a fost declanșată de nevoile logistice de pe front și nu de o intenție clară a acestora de a afecta capacitatea de apărare a Federației Ruse, se poate afirma că acest caz nu reprezintă o misiune de sabotaj în adevăratul sens al cuvântului decât dacă a fost premeditată.

¹ Informațiile pot fi consultate la: <https://abcnews.go.com/International/wagner-groups-rebellion-putin-unfolded/story?id=100373557>.

❖ **Sabotajul complex** se realizează în urma unui proces amplu de planificare în cadrul căruia sunt implicați specialiști din multiple domenii, iar persoana care urmează să execute misiunea trebuie să beneficieze de o pregătire specifică. Dacă sabotajul simplu poate fi executat cu resurse materiale limitate, sabotajul complex impune obținerea unor materiale cu regim special, precum muniția sau substanțele explozive.

O altă etapă critică în executarea misiunilor complexe de sabotaj se referă la procesul de prioritizare și selecție a țintelor (targeting). Date fiind riscul și amploarea unei astfel de misiuni, procesul de targeting este benefic pentru creșterea eficienței operațiilor militare, respectiv managementul calitativ al resurselor materiale și umane. Principalul instrument utilizat pe timpul acestei analize constă în matricea CARVER (Criticality, Accessibility, Recuperability, Vulnerability, Effect, Recognizability). Prin intermediul acestui instrument sunt evaluate potențialele ținte și se stabilește ce rezultate pot fi obținute la nivel strategic, prin angajarea țintelor cu elemente de nivel tactic.

Pentru a ilustra direct proporționalitatea dintre calitatea procesului de targeting și rezultatele sabotajului strategic, se va face trimitere la explozia din data de 08.10.2022, ce a indisponibilizat un element din cadrul infrastructurii critice a Rusiei – podul Kerch (Crimeea). Această activitate de sabotaj a fost revendicată de serviciul de informații al Ucrainei, ca răspuns la invazia Federației Ruse (Radio Free Europe, 2022). În contextul în care, la data exploziei, toate eforturile Federației Ruse se îndreptau către frontul din Ucraina, efectul a fost multiplicat exponențial și s-a manifestat în majoritatea domeniilor din spectrul PMESII (Politic, Militar, Economic, Social, Infrastructură).

Ca urmare a indisponibilizării infrastructurii rutiere și feroviare ce a durat aproximativ o lună, Rusia s-a confruntat cu dificultăți în aprovizionarea trupelor care luptau în sudul Ucrainei (Kherson) și a fost nevoită să caute rute alternative pentru satisfacerea nevoilor logistice de pe front. În același timp, libertatea de mișcare a trupelor ruse a scăzut semnificativ, acestea fiind constrânse să aloce resurse suplimentare în zonă.

La fel de important, costurile de restaurare a podului au forțat Rusia să aloce fonduri și forță de muncă în această direcție, exercitând

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Ca urmare a indisponibilizării infrastructurii rutiere și feroviare ce a durat aproximativ o lună, Rusia s-a confruntat cu dificultăți în aprovizionarea trupelor care luptau în sudul Ucrainei (Kherson) și a fost nevoită să caute rute alternative pentru satisfacerea nevoilor logistice de pe front.

Cu o oră înainte de lansarea invaziei Federației Ruse în Ucraina, compania de telecomunicații Viasat s-a confruntat cu dificultăți semnificative de natură tehnică. În consecință, timp de câteva ore, rețeaua de sateliți Viasat Inc's KA-SAT nu a putut furniza servicii de internet utilizatorilor de pe teritoriul Ucrainei, incluzând forțele armate.

o presiune suplimentară pe sistemul bugetar. Mai mult, moralul populației ruse a fost afectat de imprevizibilul situației, iar ucrainenii, executând o misiune de amploare în adâncimea teritoriului inamic, au transmis un mesaj cu o puternică însemnătate simbolică mediului politic de la Kremlin, acela că peninsula Crimeea este teritoriu ucrainean.

❖ **Sabotaj complex în domeniul cyber.** Dacă, pe timpul operației *Jedburgh* de pe teritoriul Franței ocupate din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial (CIA, 2015), militarii forțelor aliate erau parașutați în adâncimea teritoriului inamic pentru a distruge fizic rețeaua de comunicații a acestuia, în prezent, efecte similare pot fi obținute prin intermediul unor profesioniști din domeniul IT.

Cu o oră înainte de lansarea invaziei Federației Ruse în Ucraina, compania de telecomunicații Viasat s-a confruntat cu dificultăți semnificative de natură tehnică. În consecință, timp de câteva ore, rețeaua de sateliți Viasat Inc's KA-SAT nu a putut furniza servicii de internet utilizatorilor de pe teritoriul Ucrainei, incluzând forțele armate. Trei luni mai târziu, la data de 10.05.2022, *United Kingdom (UK) National Cyber Security Center* făcea publică informația conform căreia problemele de natură tehnică ale sistemului de telecomunicații au fost rezultatul unui atac de tip cyber, executat de Rusia, cu scopul destabilizării procesului de comandă-control al armatei Ucrainei pe timpul „operațiunii militare speciale” (UK National Cyber Security Center, 2022).

Se remarcă, în acest context, un trend ascendent în ceea ce privește integrarea noilor tehnologii în conflictele contemporane, în vederea amplificării efectelor sabotajului.

SABOTAJ-TERORIST – DISTORSIONARE CONCEPTUALĂ

O perspectivă aparte referitoare la formele sabotajului în cadrul războiului din Ucraina este redată de autorii Litvinov et al. (2022) în lucrarea *National Political Forces of Ukraine as a source of threats of sabotage and terrorist activities on the territory of Russia*. Este important să precizăm că informațiile prezentate trebuie tratate cu scepticism, relevantă fiind și delimitarea editorilor față de viziunea autorilor (Ib., p. 121).

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Cu referire directă la războiul din Ucraina², autorii ruși definesc conceptul de sabotaj prin combinarea acestuia cu un concept diferit – terorismul. Prin urmare, sabotajul, care reprezintă un tip de misiune ce nu excede limitele morale ale conflictului armat, primește o conotație ilegală și imorală: sabotaj-terorist („*sabotage-terrorist*”) (Ib.).

În acest context, este fundamental să facem trimitere la una dintre definițiile larg acceptate ale terorismului, care se referă la instaurarea fricii, prin utilizarea mijloacelor violente, în vederea atingerii unui obiectiv politic (FM 3-24 MCWP 3-33.5, 2014, p. 5-2).

Prin urmare, diferența dintre cele două concepte este că sabotajul vizează distrugerea intenționată a oricărui material, spațiu, persoană sau facilitate ce contribuie la sistemul național de apărare al statului, iar terorismul urmărește atingerea unui obiectiv politic prin atentarea la integritatea fizică și morală a populației civile.

În încercarea de a analiza cât mai obiectiv acest concept, apreciem că este necesar să facem trimitere la una dintre situațiile care a fost catalogată de Kremlin ca fiind rezultatul unei activități teroriste – asasinarea lui Vladlen Tatarsky, din aprilie 2023. Vloggerul militar rus a fost ucis de explozia unei statuete pe care o primise cadou în cadrul unei întâlniri. Ucraina nu a revendicat acest atac până în prezent, însă Darya Trepova, cea care a fost condamnată la 27 de ani de închisoare pentru că i-a înmănat statueta vloggerului, a declarat că a executat misiunea în urma indicațiilor primite din partea unui cetățean ucrainean, însă a crezut că statueta conține un dispozitiv de interceptare a comunicațiilor (Aljazeera, 2024).

Un eveniment similar a avut loc în august 2022, când Daria Dughina, fiica unuia dintre principalii susținători ai ideologiei războiului din Ucraina, a fost ucisă în urma exploziei autoturismului pe care îl conducea (NPR, 2022).

Lipsa unor dovezi clare din partea Federației Ruse, prin care să poată fi dovedită implicarea Ucrainei în executarea celor două asasinate, și lipsa revendicării atacurilor de către Ucraina lasă loc speculațiilor, însă cele două asasinate pot reprezenta derapaje morale ale combatanților pe timpul războiului, în condițiile în care persoanele vizate de explozii

Sabotajul vizează distrugerea intenționată a oricărui material, spațiu, persoană sau facilitate ce contribuie la sistemul național de apărare al statului, iar terorismul urmărește atingerea unui obiectiv politic prin atentarea la integritatea fizică și morală a populației civile.

² Cu toate că Federația Rusă a atacat Ucraina la data de 22.02.2022, reprezentanții Kremlinului au utilizat sintagma de *Operațiune militară specială* până la 22.03.2024, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/why-russia-has-only-now-declared-war-ukraine>.

Federația Rusă este conștientă că acțiunile de sabotaj ale Ucrainei s-au dovedit a fi extrem de eficiente și, din acest motiv, desfășoară o amplă campanie de dezinformare și distorsionare conceptuală a sabotajului, cu scopul de a obține sprijinul opiniei publice internaționale și de a descuraja Ucraina să mai execute misiuni din acest spectru.

erau civili și nu contribuiau în mod direct la capacitatea națională de apărare sau la efortul de război al Federației Ruse.

Totodată, persoanele vizate de cele două asasinat pot fi încadrate în categoria susținătorilor și autorilor morali ai războiului din Ucraina. Prin efortul lor de alimentare ideologică a mentalului colectiv rus cu informații favorabile continuării războiului, aceștia au contribuit în mod indirect la efortul de război al Federației Ruse. Astfel de atacuri au un puternic efect subversiv asupra moralului trupelor, prin urmare, există argumente în favoarea încadrării celor două asasinat în sfera acțiunilor de sabotaj și nu în rândul atentatelor teroriste. În calitatea sa de stat agresor, Federația Rusă trebuie să suporte consecințele invaziei pe care a declanșat-o împotriva Ucrainei, iar actele de sabotaj sunt parte a contraofensivei ucrainene, care este acceptabilă din punct de vedere moral.

Perspectiva conform căreia statul are datoria morală de a se apăra „prin orice mijloace” este ilustrată și de Erskine (2004), care face referire la activitatea serviciilor de informații, astfel: „apărarea intereselor statului național ca datorie morală, susținând că statul federal este obligat să utilizeze metode agresive specifice, de exemplu, angajarea spionilor și menținerea forțelor militare. Astfel de practici (...) sunt imperative. Prin urmare, statul național <poate să nu facă altfel>, deoarece ar trebui să fie apărut prin toate mijloacele.” (Erskine, 2004, p. 364).

Se evidențiază, așadar, viziunile diametral opuse ale celor doi combatanți față de moralitatea acțiunilor de sabotaj pe câmpul de luptă. Pe de o parte, Ucraina încearcă să afecteze capacitatea de luptă a Federației Ruse prin executarea acțiunilor de sabotaj ce produc efecte la nivel strategic cu implicarea minimă a resursei umane și materiale. Aceasta a revendicat doar acțiunile de sabotaj asupra cărora nu planează suspiciuni de încălcare a normelor morale și a negat implicarea în activități de sabotaj specifice zonei gri, în care limita dintre moral și imoral este foarte sensibilă. Ucraina își asumă, în acest fel, riscul de a alimenta narativele Federației Ruse referitoare la tendințele naziste și teroriste ale statului ucrainean.

Pe de altă parte, Federația Rusă este conștientă că acțiunile de sabotaj ale Ucrainei s-au dovedit a fi extrem de eficiente și, din acest motiv, desfășoară o amplă campanie de dezinformare și distorsionare

conceptuală a sabotajului, cu scopul de a obține sprijinul opiniei publice internaționale și de a descuraja Ucraina să mai execute misiuni din acest spectru.

SABOTAJUL ÎN RĂZBOIUL DIN UCRAINA – ANALIZĂ COMPARATIVĂ

Articolul utilizează o metodologie de cercetare bazată pe analiza comparativă a celor mai semnificative misiuni de sabotaj ce au fost atribuite Ucrainei pe timpul războiului actual la care aceasta ia parte. Criteriile în baza cărora a fost realizată analiza sunt (1) principalitatea – respectarea strictă a legilor conflictului armat (Law of Armed Conflict/LoAC) și a dreptului internațional umanitar (DIU); (2) utilitatea – compromisul conform căruia scopul scuză mijloacele; (3) riscurile asumate asupra executantului misiunii – abordarea directă, prin utilizarea forțelor proprii sau abordare indirectă, prin recrutarea și instruirea unui sabotor și (4) limitarea daunelor colaterale.

Obiectivul acestei analize este identificarea și dezvoltarea unui instrument care să contribuie la evaluarea nivelului de moralitate al acțiunilor de sabotaj, în funcție de criteriile menționate anterior.

Urmare a faptului că războiul din Ucraina este în derulare, iar protecția informațiilor clasificate contribuie la securitatea operațiilor de pe câmpul de luptă, multe dintre informațiile referitoare la misiunile de sabotaj în care au fost implicați cei doi actori statali nu au fost făcute publice. În consecință, în elaborarea analizei au fost utilizate preponderent surse secundare, precum comunicatele de presă, aceasta reprezentând și principala limitare a cercetării.

Un prim punct de vedere referitor la moralitatea acțiunilor de sabotaj este reprezentat de viziunea lui Walzer (1977), care menționează că sabotorii luptă pentru o cauză dreaptă, însă, din cauză că aceștia luptă în spatele liniei frontului, pe teritoriul inamic, nu pot beneficia de aceleași drepturi precum combatanții de rând: „Este larg acceptat faptul că astfel de agenți nu posedă drepturi de război, deși cauza lor este justă.” (Ib., p. 183).

O perspectivă diferită asupra activităților de intelligence, aplicabilă și în domeniul sabotajului, este aceea că etica în sabotaj reprezintă un oximoron. Bellaby oferă un argument puternic în defavoarea

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Un punct de vedere referitor la moralitatea acțiunilor de sabotaj este reprezentat de viziunea lui Walzer, care menționează că sabotorii luptă pentru o cauză dreaptă, însă, pentru că aceștia luptă în spatele liniei frontului, pe teritoriul inamic, nu pot beneficia de aceleași drepturi precum combatanții de rând.

Sabotajul și activitățile din domeniul intelligence au în comun două caracteristici majore: scopul acestora este de a preveni un rău mai mare și ambele reprezintă activități discrete, care, nu de puține ori, utilizează alte persoane pentru îndeplinirea misiunilor.

acestei ipoteze, și anume dreptul la autoapărare: „cauza justă pentru implicarea în activități de informații poate fi, de asemenea, înțelegerea în termeni de autoapărare împotriva unei amenințări specifice.” (Bellaby, 2012, în Rønn, 2016, p. 775). Prin urmare, acțiunile contraofensive de sabotaj executate de ucraineni pe teritoriul Rusiei pot fi justificate din punct de vedere moral, cu atât mai mult, sabotajul executat pe teritoriile ucrainene ce au fost anexate ilegal de Federația Rusă.

Sabotajul și activitățile din domeniul intelligence au în comun două caracteristici majore: scopul acestora este de a preveni un rău mai mare și ambele reprezintă activități discrete, care, nu de puține ori, utilizează alte persoane pentru îndeplinirea misiunilor. Din acest motiv, lucrarea lui Frisk și Johansson (2020), care au analizat etica din domeniul intelligence, reprezintă un punct de plecare în abordarea pragmatică de evaluare a nivelului de moralitate al acțiunilor de sabotaj.

Frisk și Johansson realizează o paralelă între activitatea de intelligence și un scenariu teoretic, *dilema troleibuzului* (the trolley dilemma), menit să stimuleze reflecția asupra valorii vieții umane și să evidențieze consecințele extreme ale luării unei decizii, respectiv ale inacțiunii. Problema pornește de la ipoteza că cititorul controlează un troleibuz care se îndreaptă către cinci persoane legate de calea ferată. Acesta poate acționa o manetă pentru a redirecționa troleibuzul pe o linie secundară de care este legată o singură persoană (*Preventing harm*). Lipsa unei decizii din partea cititorului va duce la moartea a cinci persoane (*Allowing harm*), iar intervenția acestuia va sacrifica o persoană pentru a salva cinci (*Doing harm*). Problematika acestui exercițiu poartă denumirea de PAD, în baza inițialelor celor trei dileme majore din cadrul scenariului – Prevenirea, Acceptarea și Executarea „răului”.

Prin analogie, în cazul războiului din Ucraina, sabotajul este acceptabil dacă are ca scop prevenirea unui rău mai mare (*Preventing Harm*), iar în cazul de față, scopul misiunilor de sabotaj este acela de a afecta efortul de război al inamicului. Sabotajul impune o formă de acceptare a riscului asupra propriei persoane dacă este executat direct de un membru al forțelor armate (*Allowing harm*) și poate fi executat indirect, prin recrutarea și instruirea unei persoane terțe în vederea îndeplinirii misiunii (*Doing harm*). Totodată, aceste acțiuni

pot fi executate în scop **(O)**fensiv – pe teritoriul Federației Ruse sau **(D)**efensiv – pe teritoriile ocupate ilegal de Federația Rusă (Donetsk, Kherson, Luhansk, Zaporizhzhia, Crimeea).

Figura 1 este o reprezentare schematică a dilemei etice cu care se confruntă factorii militari de decizie pe timpul planificării unei misiuni de sabotaj.

Figura 1 face distincția între nivelul de moralitate specific unui număr de opt posibile tipuri de misiuni de sabotaj executate prin abordare indirectă (sabotor recrutat), respectiv patru posibile variante de abordare directă. Abordarea directă nu a fost analizată, deoarece aceasta prezintă mult mai puține dileme de natură etică decât în cazul abordării indirecte. În acest sens, a fost efectuată o analiză comparativă a unor cazuri concrete de sabotaj atribuite Ucrainei pe timpul războiului la care aceasta ia parte, unde riscul misiunii de sabotaj a fost transferat de forțele armate asupra unor persoane terțe. Cele opt scenarii au fost analizate în baza criteriilor selectate, iar ulterior, au fost evaluate și plasate ierarhic, în funcție de nivelul de moralitate, astfel:

❖ *D, P, P (Defensiv, Principialitate, Principialitate)* – reprezintă o acțiune de tip defensiv (pe teritoriul capturat de inamic), executată de un sabotor care a fost recrutat în baza respectării unor principii (fără manipularea sabotorului) și instruit pentru a acționa în cadrul grupării de rezistență. Acesta este de acord să colaboreze în vederea executării unor acțiuni de sabotaj cu respectarea strictă a principiilor sau normelor din domeniul LoAC&DIU și cu evitarea daunelor colaterale. Motivația acestuia este pur ideologică.

Cel mai semnificativ exemplu se referă la distrugerea infrastructurii critice proprii, în așa fel încât inamicul să nu o poată utiliza pentru desfășurarea acțiunilor de natură militară: distrugerea podurilor (puncte obligatorii de trecere), a căii ferate sau a rețelei de alimentare cu energie electrică.

Au fost identificate multiple situații în care ucrainenii de pe teritoriile ocupate de Federația Rusă au inițiat acțiuni de sabotaj asupra infrastructurii critice proprii, pentru a limita inițiativa forțelor armate ruse și pentru a-și manifesta revolta față de invadator. În luna noiembrie a anului 2024, membrii grupării de rezistență au distrus elemente ale infrastructurii de cale ferată din Zaporizhzhia, cu scopul de a afecta procesul de aprovizionare a trupelor de pe linia frontului

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Un sabotor este de acord să colaboreze în vederea executării unor acțiuni de sabotaj cu respectarea strictă a principiilor sau normelor din domeniul LoAC&DIU și cu evitarea daunelor colaterale. Motivația acestuia este pur ideologică.

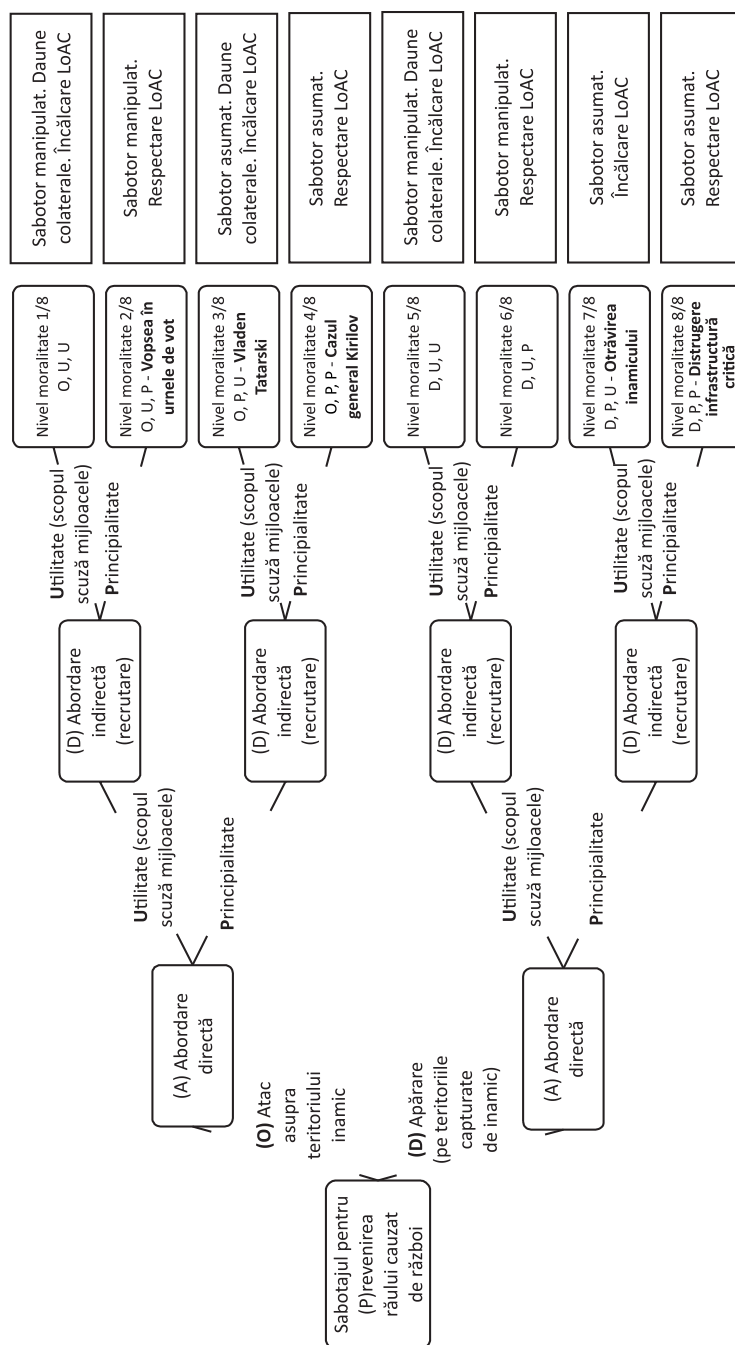

Figura 1: Reprezentarea vizuală a dilemei etice PAD, pentru identificarea a 12 strategii diferite de abordare a sabotajului (adaptare după Frisk și Johansson, 2020)

(The new voice of Ukraine, 2024). Aceasta este cea mai nobilă formă de sabotaj, ca urmare a faptului că sabotorul face parte din gruparea de rezistență și decide conștient să contribuie la afectarea efortului de război al inamicului, prin acțiuni kinetice punctuale, în spatele liniei frontului, cu respectarea strictă a unor principii.

❖ *D, P, U (Defensiv, Principialitate, Utilitate)* – constă în acțiuni de tip defensiv, executate de un sabotor care a fost recrutat în baza respectării unor principii (fără manipularea sabotorului) și instruit pentru a acționa în cadrul grupării de rezistență, iar acesta consideră că este îndreptățit să se abată de la principii sau norme din domeniul LoAC&DIU pentru îndeplinirea misiunii (scopul scuză mijloacele).

În luna august a anului 2023, primarul orașului Kherson, Vladimir Saldo, care a fost instalat în mod artificial în această funcție de reprezentanții Federației Ruse, a decedat după ce a consumat alimente otrăvite de către un membru al grupării de rezistență a Ucrainei (Telegraph, 2022). Cu toate că acțiunea de sabotaj nu a fost îndreptată împotriva unui lider militar, aceasta are un puternic impact asupra moralului militarilor ruși care au ocupat teritoriile ucrainene.

În decembrie 2023, 24 de militari ruși au decedat după ce au consumat hrană și băuturi alcoolice primite cadou de la membri ai grupării de rezistență. Conform informațiilor din spațiul public, acestea au fost contaminate în mod intenționat cu substanțe toxice (arsenic) pentru a-i elimina pe militarii ruși (Kyivpost, 2023).

❖ *D, U, U (Defensiv, Utilitate, Utilitate) & D, U, P (Defensiv, Utilitate, Principialitate)* – reprezintă situațiile în care sabotorul este manipulat pentru executarea unor misiuni de sabotaj pe teritoriile ocupate de inamic, cu respectarea, respectiv cu încălcarea unor principii sau norme din domeniul LoAC&DIU.

Pe timpul analizei comparative, nu au fost identificate exemple concrete de sabotaj defensiv, executat prin intermediul unor sabotori manipulați de forțele armate ale Ucrainei pentru executarea unor misiuni, iar principalul motiv este acela că populația de pe teritoriile ucrainene ocupate de Federația Rusă nu necesită a fi manipulată pentru sprijinirea grupării de rezistență. Aceștia sunt dispuși să execute misiuni de sabotaj defensiv din considerente ideologice, cu scopul de a slăbi efortul de război al invadatorilor și de a-și recupera teritoriile.

În decembrie 2023, 24 de militari ruși au decedat după ce au consumat hrană și băuturi alcoolice primite cadou de la membri ai grupării de rezistență. Conform informațiilor din spațiul public, acestea au fost contaminate în mod intenționat cu substanțe toxice (arsenic) pentru a-i elimina pe militarii ruși.

Un sabotor este de acord să colaboreze în vederea executării unor acțiuni de sabotaj și consideră că are dreptul să se abată de la principiile sau normele din domeniul LoAC&DIU pentru îndeplinirea misiunii (folosirea de orice mijloace pentru atingerea scopului). Aici putem aminti cazul vloggerului militar rus Vladlen Tatarsky.

❖ *O, P, P (Ofensiv, Principialitate, Principialitate)* – se referă la acțiunile de tip ofensiv (pe teritoriul inamicului) executate de un sabotor care a fost recrutat în baza respectării unor principii (fără manipularea sabotorului) și instruit pentru a acționa pe teritoriul inamicului. Acesta este de acord să colaboreze pentru a executa unele acțiuni de sabotaj, respectând strict principiile sau normele din domeniul LoAC&DIU și evitând daunele colaterale. Motivația acestuia este pur ideologică.

Cazul asasinării generalului-locotenent Ivan Kirillov de către un cetățean uzbek este reprezentativ pentru acest scenariu. Sabotorul a declarat că a fost recrutat prin intermediul aplicațiilor de mesagerie din mediul online și a acceptat să execute misiunea din considerente de natură financiară. Misiunea de sabotaj a fost asumată public de serviciile de informații ale Ucrainei (SBU), care au comunicat că generalul era responsabil de crime de război împotriva ucrainenilor, prin utilizarea armelor chimice interzise de convențiile internaționale. În urma exploziei declanșate de un dispozitiv explozibil improvizat (IED), atât generalul, cât și aghiotantul acestuia au decedat (BBC, 2024). Este important să menționăm că explozia poate fi catalogată ca fiind legitimă, deoarece nu a provocat daune colaterale asupra civililor și nu au fost încălcate principiile specifice LoAC&DIU. Mai mult, aceasta a vizat un lider militar ce contribuia în mod direct la efortul de război al Federației Ruse.

❖ *O, P, U (Ofensiv, Principialitate, Utilitate)* – cuprinde acțiunile de tip ofensiv executate de un sabotor care a fost recrutat în baza respectării unor principii (fără manipularea sabotorului) și instruit pentru a acționa pe teritoriul inamicului. Acesta este de acord să colaboreze în vederea executării unor acțiuni de sabotaj și consideră că are dreptul să se abată de la principiile sau normele din domeniul LoAC&DIU pentru îndeplinirea misiunii (folosirea de orice mijloace pentru atingerea scopului). Aici putem aminti cazul vloggerului militar rus Vladlen Tatarsky, menționat într-un paragraf anterior. Pe lângă acesta, cel puțin 50 de persoane au fost rănite în urma exploziei.

Situația oferă indicii referitoare la posibilul acord din partea sabotorului în vederea asumării riscului de producere a unor victime colaterale și, implicit, de încălcare a unor principii sau norme din domeniul LoAC&DIU prin acțiunea de sabotaj (Radio Free Europe, 2024).

În timpul alegerilor prezidențiale ce s-au desfășurat în Federația Rusă în luna martie 2024, un număr de aproximativ 214 urne de vot au fost vandalizate prin incendiere sau prin introducerea în urne a vopselei de culoare verde. Tot în acest context, o persoană a aruncat un cocktail Molotov asupra unei secții de vot. Autorii acestor fapte sunt răspunzători de comiterea actelor de sabotaj ce aveau ca scop exercitarea unei presiuni suplimentare asupra mediului politic, în contextul războiului din Ucraina.

❖ *O, U, P (Ofensiv, Utilitate, Principialitate)* – reprezintă o acțiune de tip ofensiv pentru îndeplinirea căreia sabotorul este manipulat (nu este de acord sau nu conștientizează care este rezultatul faptelor sale), însă nu sunt încălcate principii sau norme specifice LoAC&DIU și nu sunt cauzate daune colaterale.

În timpul alegerilor prezidențiale ce s-au desfășurat în Federația Rusă în luna martie 2024, un număr de aproximativ 214 urne de vot au fost vandalizate prin incendiere sau prin introducerea în urne a vopselei de culoare verde. Tot în acest context, o persoană a aruncat un cocktail Molotov asupra unei secții de vot. Autorii acestor fapte sunt răspunzători de comiterea actelor de sabotaj ce aveau ca scop exercitarea unei presiuni suplimentare asupra mediului politic, în contextul războiului din Ucraina. Unele dintre persoanele care au executat aceste acțiuni de sabotaj au afirmat că au fost plătite. Ca urmare a faptului că activitățile de sabotaj simplu s-au desfășurat în locații multiple și nu au fost cazuri izolate, autoritățile ruse consideră că acestea nu au fost simple gesturi de protest din partea cetățenilor, ci o acțiune mult mai amplă, coordonată din exterior (CNN World, 2024).

❖ *O, U, U (Ofensiv, Utilitate, Utilitate)* – constă în acțiuni ofensive pentru îndeplinirea cărora sabotorul este manipulat, iar acesta încalcă principii sau norme din domeniul LoAC&DIU, împotriva voinței sale sau nefiind conștient de rezultatul acțiunilor sale. Aceasta reprezintă limita inferioară a moralității în cadrul acțiunilor de sabotaj, din cauză că, pentru îndeplinirea misiunii, sunt neglijate simultan toate cele trei criterii care au stat la baza evaluării.

Singura situație relevantă pentru acest tip de misiuni de sabotaj ce a fost identificată pe timpul conflictului din Ucraina nu are la bază o misiune coordonată și executată de Ucraina, ci de Federația Rusă. Cu toate acestea, exemplul este reprezentativ pentru situația supusă analizei și merită menționat.

La finalul anului 2024, Infosecurity Magazine făcea publice informații conform cărora Federația Rusă a dezvoltat jocuri atractive pentru tinerii și copiii din Ucraina (printre care unii cu vârsta de sub

Evoluția tehnologică a contribuit semnificativ la minimizarea daunelor colaterale provocate de misiunile de sabotaj, dar, în același timp, a crescut libertatea de mișcare a serviciilor de informații, care pot desfășura de la distanță activități de recrutare și manipulare a sabotajilor.

15 ani³), în cadrul cărora aceștia erau manipulați pentru executarea unor sarcini specifice sabotajului, precum provocarea unor incendii și dirijarea focului inamic prin fotografierea unor elemente de infrastructură critică (Infosecurity Magazine, ib.).

Scenariile prezentate evidențiază că moralitatea acțiunilor de sabotaj poate fi evaluată prin intermediul unei analize comparative ce are la bază un număr de patru parametri relevanți: (1) principialitatea; (2) utilitatea; (3) riscurile asumate asupra executantului misiunii și (4) limitarea daunelor colaterale. Acești parametri au permis evaluarea și ierarhizarea unor acțiuni concrete de sabotaj atribuite Ucrainei pe timpul războiului la care aceasta ia parte, unde riscul misiunii de sabotaj a fost transferat de forțele armate asupra unor persoane terțe.

CONCLUZII

Ucraina a executat un spectru larg de misiuni de sabotaj asupra Federației Ruse, însă acestea nu pot fi catalogate în manieră absolută ca fiind morale sau imorale, ca urmare a particularităților fiecărui caz. Cu toate acestea, acțiunile de sabotaj ale Ucrainei pot fi evaluate prin comparație și pot fi încadrate într-unul din cele opt niveluri de moralitate descrise anterior.

Evoluția tehnologică a contribuit semnificativ la minimizarea daunelor colaterale provocate de misiunile de sabotaj, dar, în același timp, a crescut libertatea de mișcare a serviciilor de informații, care pot desfășura de la distanță activități de recrutare și manipulare a sabotajilor. Deși tehnologia este integrată în acțiunile de sabotaj, factorul uman este în continuare relevant în procesul de recrutare, planificare, targeting și luare a deciziei.

Aceste aspecte relevă importanța și relevanța actuală a eticii sabotajului atât pe timpul procesului de planificare a misiunii, cât și în faza de execuție, având convingerea că valorile precum onoarea și demnitatea sunt două dintre principalele caracteristici ale factorilor de decizie din mediul militar.

³ În conformitate cu articolul 38 din Convention on the Rights of the Child, statelor le este interzisă înrolarea tinerilor cu vârsta sub 15 ani. Cu atât mai mult în această situație, când tinerii utilizați de Federația Rusă nu erau înrolați în armată, ci manipulați să desfășoare acțiuni de sabotaj și intelligence pe teritoriul ocupat de inamic.

Ambiguitatea câmpului de luptă confirmă că demersul pentru stabilirea nivelului de etică al acțiunilor de sabotaj trebuie să plece de la ipoteza că o astfel de misiune se încadrează în zona gri, unde limita dintre perfid și onorabil este foarte sensibilă.

Ambiguitatea câmpului de luptă confirmă că demersul pentru stabilirea nivelului de etică al acțiunilor de sabotaj trebuie să plece de la ipoteza că o astfel de misiune se încadrează în zona gri, unde limita dintre perfid și onorabil este foarte sensibilă. Cu toate acestea, au fost identificate câteva caracteristici clare ce contribuie la incluziunea sabotajului în sfera moralității: (1) Executarea sabotajului împotriva unui agresor. (2) Prevenirea unui rău mai mare. (3) Respectarea LoAC&DIU și (4) Lipsa manipulării în cadrul procesului de recrutare a unui sabotor.

Pentru ca o acțiune de sabotaj să se apropie de un coeficient etic maximal, este necesar ca misiunea să respecte toate cele patru caracteristici menționate. În caz contrar, sabotajul comportă un regres din punct de vedere moral și poate fi catalogat drept perfid, imoral sau dezonorant pentru sabotor.

Considerăm că această lucrare și-a atins principalul obiectiv, și anume pe acela de a clarifica relevanța eticii în misiunile de sabotaj raportat la războiul actual din Ucraina și, mai mult, de a oferi câteva direcții clare pentru evaluarea moralității acestor misiuni.

BIBLIOGRAFIE:

1. ABC News (2023). *Russian rebellion timeline: How the Wagner uprising against Putin unfolded and where Prigozhin is now*, <https://abcnews.go.com/International/wagner-groups-rebellion-putin-unfolded/story?id=100373557>, accesat la 8 ianuarie 2025.
2. Aljazeera (2024). *Russian court jails woman for 27 years over killing of pro-Kremlin blogger*, <https://www.aljazeera.com/news/2024/1/25/russian-court-jails-woman-for-27-years-over-killing-of-pro-kremlin-blogger>, accesat la 15 ianuarie 2025.
3. BBC (2024). *General killed in Moscow a legitimate target, says Ukraine*, <https://www.bbc.com/news/articles/cm2ek388yxzo>, accesat la 15 ianuarie 2025.
4. CIA (2015), <https://www.cia.gov/stories/story/surprise-kill-vanish-the-legend-of-the-jedburghs/>, accesat la 22 ianuarie 2025.
5. CNN World (2024). *Russia opens criminal cases after protesters pour dye in ballot boxes and start fires with voting underway*, <https://edition.cnn.com/2024/03/15/europe/russia-elections-protests-dye-intl/index.html>, accesat la 15 ianuarie 2025.
6. Erskine, T. (2004). *As Rays of Light to the Human Soul – Moral Agents and Intelligence Gathering*. Intelligence and National Security, vol. 19, nr. 2. pp. 359-381, https://www.academia.edu/8388903/_As_Rays_of_Light_to_the_Human_Soul_Moral_Agents_and_Intelligence_Gathering, accesat la 10 ianuarie 2025.

7. Frisk, R., Johansson, L. (2020). *From Samurais to Borgs: Reflections on the Importance of Intelligence Ethics*. International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, DOI: 10.1080/08850607.2020.1734768, https://www.researchgate.net/publication/340611380_From_Samurais_to_Borgs_Reflections_on_the_Importance_of_Intelligence_Ethics, accesat la 10 ianuarie 2025.
8. Infosecurity Magazine (2024). *Russia Recruits Ukrainian Kids for Sabotage and Reconnaissance*, <https://www.infosecurity-magazine.com/news/russia-recruits-ukrainian-children/>, accesat la 15 ianuarie 2025.
9. Kyivpost (2023). *Partisans Kill 24 Russian Soldiers with Poisoned Treats*, <https://www.kyivpost.com/post/25019>, accesat la 15 ianuarie 2025.
10. Litvinov, N.D., Sal'Nikov, M.V., Lavrov, O.L., Mironov, I.K., Nagirnyak, Yu.I., Ovchinnikov, V.V. (2022). *National Political Forces of Ukraine as a source of threats of sabotage and terrorist activities on the territory of Russia*. Saint-Petersburg: Legal science: history and the presence.
11. Neculcea, C. (2020). *Generațiile războaielor – Convențional și neconvențional în evoluția războaielor*. În revista *Gândirea militară românească*, nr. 2. București: Statul Major al Apărării.
12. NPR (2022). *The daughter of 'Putin's brain' ideologist was killed in a car explosion*, <https://www.npr.org/2022/08/21/1118666607/daria-dugina-car-blast-daughter-putin-ally>, accesat la 15 ianuarie 2025.
13. Radio Free Europe (2022). *Ukraine's SBU Claims Responsibility for October Crimea Bridge Blast*, <https://www.rferl.org/a/ukraine-sbu-crimea-bridge-blast/32521472.html>, accesat la 15 ianuarie 2025.
14. Radio Free Europe (2024). *Appeal by Woman Imprisoned for Killing Pro-Kremlin Blogger Rejected*, <https://www.rferl.org/a/trepova-appeal-murder-pro-kremlin-blogger-rejected/32955007.html>, accesat la 15 ianuarie 2025.
15. Richterova, D., Grossfeld, E., Long, M., Bury, P. (2024). *Russian Sabotage in the Gig-Economy Era*. În *The RUSI Journal*, vol. 169, nr. 5. pp. 10-21, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/03071847.2024.2401232?needAccess=true>, accesat la 25 decembrie 2024.
16. Rønn, V.K. (2016). *Intelligence Ethics: A Critical Review and Future Perspectives*. International Journal of Intelligence and CounterIntelligence, 29:4, pp. 760-784, https://www.researchgate.net/publication/303948883_Intelligence_Ethics_A_Critical_Review_and_Future_Perspectives, accesat la 22 ianuarie 2025.
17. The Interpreter (2024). *Why Russia has only now declared war on Ukraine*, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/why-russia-has-only-now-declared-war-ukraine>, accesat la 7 ianuarie 2025.
18. The new voice of Ukraine (2024). *Partisan sabotage cripples Russian rail supply*, <https://english.nv.ua/russian-war/partisan-sabotage-in-zaporizhzhya-disrupts-russian-supply-lines-to-the-front-50467140.html>, accesat la 15 ianuarie 2025.

19. The Telegraph (2022). *Russian-appointed Kherson mayor 'was poisoned by chef*, <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/08/07/russian-appointed-kherson-mayor-poisoned-chef/>, accesat la 15 ianuarie 2025.
20. UNICEF (1989). *Convention on the Rights of the Child*. General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>, accesat la 15 ianuarie 2025.
21. United Kingdom National Cyber Security Center (2022). *Russia behind cyber attack with Europe-wide impact an hour before Ukraine invasion*, <https://www.ncsc.gov.uk/news/russia-behind-cyber-attack-with-europe-wide-impact-hour-before-ukraine-invasion>, accesat la 4 ianuarie 2025.
22. US Department of the Army (2013). ATP 3-05.1. *Unconventional Warfare*. Washington D.C.
23. US Department of the Army (2014). FM 3-24 MCWP 3-33.5. *Insurgencies and countering insurgencies*. Washington D.C.
24. US Department of the Army (2019). FM 6-27/MCTP 11-10C. *The commander's handbook on the law of land warfare*. Washington D.C.
25. US Department of the Army (2021). ATP 3-05.1. *Unconventional Warfare*. Washington D.C.
26. Walzer, M. (1977). *Just war and unjust wars*. Basic Books: New York.
27. <https://abcnews.go.com/International/wagner-groups-rebellion-putin-unfolded/story?id=100373557>, accesat la 22 ianuarie 2025.
28. <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/why-russia-has-only-now-declared-war-ukraine>, accesat la 22 ianuarie 2025.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ